

ERIALA JA KVALIFIKATSIOONI SEOSTEST
LUGEJATE INFOAKTIIVSUSEGA

Ü.Must

Lugesdes viimase kümne aasta jooksul ilmunud informaatika ja raamatukogunduse alaseid väljaandeid, ilmneb, et infotarbija (lugeja) on vist küll üks kõige põhjalikumalt läbiuuritud objekt raamatukogu kui institutsiooni struktuurielementide hulgas. Mitmesuguste rakendamisjärgus infosüsteemide analüüs, ankeetküsitlused jms. andsid viimase ajani ainet kirjutada sadu optimistlikke artikleid lugejate infovajaduste rahuldamise teedest, selle tulemusena infotarbija hoiakus toimuvast murrangust ja infotarbijate uurimise meetodikast. Paratamatult pidi sellele järgnema teatav tagasilöökk. Viimastel aastatel on vastavasisuliselt kirjandusse ilmunud uued iseloomulikud mõisted: info mittetarbimine, infopelgur, infobarjäär jne. (1, 7, 11).

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on lugejauuringuid tehtud pikka aega (5). Kasutades nii otseseid (intervjuueringimist, ankeeterimist) kui ka kaudseid uurimismeetodeid, infolehtede tagasisidekaartide andmete ning infopäevadel esitatud ettepanekute analüüsi, on saadud ülevaade lugejate soovidest, lootustest ja arvamustest raamatukogu tegevuse kohta. Neid andmeid on vastavalt võimalustele kasutatud raamatukogu ja tema infoosakonna töö optimeerimise ja lugejate teenindamise edasise parandamise huvides. On püütud paremini korraldada infotööd ja otstarbekamalt suunata jõude ning vahendeid just nendesse tööloikudesse, kus neist on enim kasu.

Käesoleva artikli eesmärgiks ei ole erinevate teadusharude õppejõudude uurimistööga seotud infovajaduste ja infoaktiivsuse iseloomustamine. On ju arstide ja filoloogide, kehakultuurlaste ja ajaloolaste infohankimise teed ning infovajaduse rahuldamise võimalused liiga erinevad, selleks et mingid võrdlused arvudes/protsentides spetsialistide tege-likku aktiivsust võiksid iseloomustada. Uurimuse läbiviimi-

sel lähtuti tõsiasjast, et ülikooli tingimustes ei ole tege-
mist mitte ainult ühe või teise teadusharu spetsialistidega,
vaid laia üldhariduslikku infotausta ja sügavat sisetesau-
rust eeldava elukutse esindajatega.

Kui teadusliku info saamise parimaks teeks kitsastes
spetsiaalsustes on paljude teadlaste arvates mitteformaalsed
infokanalid (isiklikud kontaktid, kirjavahetus, vestlused),
siis teadlase kui õppejõu infovajadust iseloomustab fron-
taalsus ja pidev kursisolek raamatuvaredega, mille lugeja on
tema üliõpilane. Ainult nii ei teki olukordi, kus õppejõud
soovitab üliõpilasele vananenud õpikuid.

Terminit "infoaktiivsus" peab mõistma kahel tasandil:

- 1) kvantitatiivsel tasandil, kus lugejad on rühmitatud
raamatukasutuse intensiivsuse järgi (2);
- 2) kvalitatiivsel tasandil, kus suure infoaktiivsusega
teadlasteks peetakse oma eriala spetsialiste, kes pal-
ju reisivad, kuuluvad teadusnõukogudesse ning kolleeg-
iumidesse, kirjutavad retsensioone ja arvamusi. Nad
on hästi informeeritud ning on ka ise infoallikaks:
teevad koostööd infoorganitega, esitavad neile spet-
siaalsetest allikatest infot, samuti esinevad konsul-
tantidena (6).

Õppejõudude üldkultuurilise ja üldharidusliku info vaja-
duse parima rahuldamise vormiks TRÜ Teaduslikus Raamatukogus
on regulaarne tutvumine raamatukogusse saabuva kirjandusega.
Kas ja kuidas seda tehakse, ongi selle uurimuse ülesandeks
välja selgitada.

Uudiskirjanduse näitus (edaspidi: UK-näitus). TRÜ TR-s
on UK-näitus paigutatud lugejate jaoks hästi kättesaadavas-
se kohta - sissepääsu, kataloogide ja kojulaenutuspunktide
lähedusse. UK-näitustel eksponeeritakse kogu raamatukogusse
saabuv kirjandus. Ekspositsiooni vahetatakse igal esmaspäe-
val ning näitus on avatud kogu raamatukogu lahtioleku aja
vältel. Näitusel on lugejal võimalik iseseisvalt tutvuda
kõigi eksponeeritud trükistega ning vajalikke väljaandeid
järgmiseks nädalaks lugemissaalidesse või ka koju tellida.

Uurimuse meetodikat koostades seati ülesandeks välja sel-
gitada, kes (küllastajaskond eriala, vanuse, soo, hariduse ja
kvalifikatsiooni järgi) millise sageduse ja milliste eesmär-
kidega küllastavad UK-näitust. Vaatlusperiood kestis 1984.a.
detsembrist 1985.a. juulini.

Alates 1975. aastast on oma UK-näituste küllastajaid uurinud NSV Liidu TA Raamatukogu töötajad (8). Paraku on Lenini-gradis kolleegide poolt väljatöötatud lugejate anketeerimisel põhinev metoodika juba vananenud - andmete usaldusväärsus on madal, pealegi kulutab ankeedi täitmine lugeja aega. Olemasolevaks tingimustes osutus kõige otstarbekamaks UK-näituse küllastaja praktilise tegevuse fikseerimise meetod. Uurimisobjektiks oli kogu näituse küllastajaskond - seega on andmestiku representatiivsus absoluutne. Statistilise töötluse aluseks võeti kolm andmemassiivi: 1) näituse küllastusraamat (kõik näituse küllastajad kandsid sellesse oma lugejapileti numbrit), 2) kirjandusega tutvumise sedelid (kontrollnädalatel paluti vastava väljaandega tutvunutel kanda nendele oma lugejapileti number, andmed kirjanduse kohta kandsid sedelile infoosakonna töötajad), 3) UK-näitusel vormistatud kirjanduse soovisedelid, kus on fikseeritud andmed nii tellitava kirjanduse kohta kui ka tellija lugejapileti number. Seega ei nõudnud uuringu läbiviimine lugejate aja arvestatavat lisakulu. Saadud andmeid on võetud kui tegelikest väiksemaid - vaatamata meeldetuletustele unustab nii mõnigi lugeja oma lugejapileti numbrit vajalikkude kohta kirjutada.

Laekunud andmete statistiline töötlemine toimus TRÜ Arvutuskeskuse andmebaasi "Stamp" alusel, kuhu on sisestatud andmed kõigi TRÜ töötajate (siin ja edaspidi mõeldud õppejõude ja teenistujaid), üliõpilaste ja aspirantide kohta. Nimetatud andmestikule lisati lugejapileti number (nii sai UK-näitusel fikseeritud lugejapileti number ammendavaks isikukoodiks) ning sisestati andmed arvutisse.

UK-näituse küllastamine. 1985.a. jooksul toimus 42 UK-näitust. Eksponeeriti 21 845 väljaannet ja fikseeriti 36 586 küllastust. Seega küllastas iga näitust keskmiselt 871 inimest. Esindatud olid kõik meie raamatukogu lugejate kategooriad (vt. tabel 1).

Tabel 1

UK-näituse küllastajate jagunemine TRÜ TR lugejate põhikategooriate lõikes

Lugejad TRÜ-st			Lugejad väljastpoolt TRÜ-d			
83,3%			16,7%			
sellest (%)			sellest (%)			
üliõpilased	töötajad	aspirandid	teadustöötajad	haridus- ja kultuuritöötajad	õppurid	muud
53,0	41,3	5,7	39,5	19,8	14,2	26,5
59						

teedrite, õigus-, ajaloo- ning majandusteaduskonna õppejõud, kellele raamatukogu on traditsiooniliselt olnud üheks tähtsamaks "laboratooriumiks". Tagasihoidlik oli kehakultuuri-, arsti- ja füüsika-keemiateaduskonna õppejõudude infohuvi.

Uuringu üheks eesmärgiks oli jälgida teadusliku kvalifikatsiooni mõju UK-näituse külastamisele.

Viimastel aastatel on mitmed teadustöötajate infoaktiivsust uurinud autorid iseendalegi üllatuseks jõudnud järeldusele, et teadusliku kvalifikatsiooni ning infoaktiivsuse vahel ei valitsegi lineaarne korrelatsioon. Meie maa erinevates teaduskeskustes läbiviidud uurimuste tulemusena osutusid kõige aktiivsemateks infotarbijateks just aspirandid ja noored teadurid. Sellest johtuvalt on üha tõsisemalt hakatud rääkima nn. elitarismi printsiibi (s.o.infoteeninduse orienteerimisest eelkõige juhtidele, ka neile, kes juba ammu on loobunud praktilisest teadustööst) kaotamise vajadusest infotöös (9).

Ka ülikooli raamatukogu kõige aktiivsemaks infotarbijate kategooriaks on aspirandid, ehkki nendegi vastavad näitajad ei väljenda veel aktiivsust selle sõna otseses mõttes.

Tabel 3

Lugejate teaduslik kvalifikatsioon ja
UK-näituse külastamine (% üldarvust)

Kvalifikatsioon	Üldine külastamine			Aktiivne külastamine		
	XII	I/II	II/III	XII	I/II	II/III
Aspirant	32,1	27,5	35,9	15,8	14,6	15,8
Teaduste kandidaat	25,6	22,3	25,2	11,8	12,4	13,5
Teaduste doktor	21,5	19,6	20,6	6,5	7,5	4,7
Kraadita töötajad	19,1	18,7	19,3	8,4	7,2	8,9

UK-näitusi külastas keskeltläbi iga kolmas aspirant, aktiivselt aga iga kuues-seitsmes. Teisel kohal on teaduste kandidaadid, neist mõnevõrra madalam infohuvi iseloomustab teaduste doktoreid. Keskmisest märgatavalt tagasihoidlikum on väga heterogeense lugejakategooria, teadusliku kraadita TRÜ töötaja keskmine infoaktiivsus.

Selgepiirilised erinevused ilmnevad meeste ja naiste infoaktiivsuse võrdlemisel. Mehed on tunduvalt aktiivsemad UK-näituste külastajad kui naised (vt. tabel 4).

Tabel 4

UK-näituse külastamine TRÜ töötajate poolt sugupoolte lõikes (% üldarvust)

	Üldine külastamine			Aktiivne külastamine		
	XII	I/II	II/III	XII	I/II	II/III
Mehed	25,4	23,9	25,4	12,4	11,7	12,9
Naised	17,1	14,4	15,3	5,6	6,3	6,2
Keskmine	21,3	19,9	21,2	9,3	8,9	10,1

Andmed üliõpilaste UK-näituse külastatavuse kohta on esitatud tabelis 5 (rasvase joonega on tähistatud keskmine taase).

Tabel 5

Üliõpilased UK-näituse külastajatena (% üliõpilaste üldarvust)

Teaduskond	Üldine külastamine			Aktiivne külastamine		
	XII	I/II	II/III	XII	I/II	II/III
Biooloogia-geograafiateaduskond	23,8	14,4	23,8	7,2	4,0	5,5
Filoloogiateaduskond	22,7	13,3	17,6	9,0	4,1	5,3
Ajaloo teaduskond	21,2	14,2	17,0	8,2	4,5	4,2
Füüsika-keemiateaduskond	20,2	12,4	14,7	6,1	4,4	5,5
Õigusteaduskond	16,3	10,9	11,7	3,9	2,7	3,5
Arstiteaduskond	15,7	9,4	12,4	4,6	2,4	3,2
Majandusteaduskond	10,2	5,0	8,1	2,4	1,7	1,8
Matemaatika-teaduskond	7,8	7,3	7,0	0,9	1,5	1,5
Kehakultuuri-teaduskond	7,8	5,7	5,0	1,4	0,7	1,4
Keskmine	16,6	10,2	13,4	5,1	2,8	3,6

Nagu tabelite 2 ja 5 võrdlemisel ilmneb, on eriala mõju õppejõudude ja üliõpilaste infoaktiivsusele erinev: üliõpilaste pingerida erineb tunduvalt õppejõudude omast. Üliõpilastest on aktiivsemateks UK-näituse külastajateks bioloogia-

gid, geograafid, filoloogid ja ajaloolased, passiivsemateks kehakultuuri-, matemaatika- ja majandustudengid. Aktiivsete infohankijate osakaal viimati nimetatute hulgas on minimaalne. Paistab silma majandusüliõpilaste tagasihoidlik esindatus võrreldes sama teaduskonna õppejõududega (asjaosaliste eneste arvamuse järgi olevat tegemist geograafilise mõjuriga - õppetöö paiknemisega kaugel kesklinnast). Oma õppejõududest tunduvalt paremat kohta omavad pingereas tulevased füüsikud-keemikud ja filoloogid.

Üliõpilasstaaži ja UK-näituse külastatavuse vahel ilmnes ülitugev korrelatsioon (vt. tabel 6).

Tabel 6

UK-näituse külastamine erinevatel kursustel (% üliõpilaste arvust)

Kursus	Üldine külastamine			Aktiivne külastamine		
	XII	I/II	II/III	XII	I/II	II/III
I	12,2	6,4	10,3	2,7	1,3	2,4
II	13,9	9,8	13,4	3,6	2,0	3,1
III	17,1	10,4	13,7	5,6	2,5	3,5
IV	18,9	11,9	15,3	6,4	3,5	4,5
V	19,4	11,4	14,0	6,4	4,1	3,9
VI	28,8	16,8	16,3	12,0	7,1	6,5
Keskmine	16,6	10,2	13,4	5,1	2,8	3,6

Esimeste kursuste huvi UK-näituse vastu on umbes 1,5, aktiivsete külastajate osakaal aga 1,5-2 korda madalam viiendate kursuste vastavatest näitajatest.

Üliõpilaste adapteerumine raamatukogus on küllaltki pikaajaline protsess. Esimesel kursusel toimuvad raamatukogupäevad annavad üliõpilastele esmasuhtlemisoskused raamatukoguga, kuid ilmne on vajadus kõrgemal tasemel õppuste järele veel järgnevatel kursustel. Seda on ülikooli raamatukogu viimastel aastatel ka praktiseerinud (10).

UK-näituse külastatavuse muutumine ajas on tingitud eelkõige ülikooli töötähtsustest (arvestused, eksamid, praktikad, vaheaeg), mis avaldub tugevamini üliõpilaste, mõneti tagasihoidlikumalt õppejõudude puhul. Üllatavalt on UK-näituse külastatavuse kõrgeperioodiks kujunenud detsember. Tekib mulje, et nii mõnigi üliõpilane on valinud UK-näituse ribedal arvestusperioodil lõõgastumise kohaks, kus ta raamatuid

vaadates üritab konspektidest ja raamatutest puhata. Igati ootuspärane on üliõpilaste märgatav eemalejäämine UK-näitustest eksamite perioodil ning vaheajal. Ka uue semestri töörütmi elatakse sisse aegamööda.

Reljeefselt on välja kujunenud UK-näituse nädalasisene rütm. Enam kui pool külastustest (54-63%) langeb esmaspäevale ja teisipäevale. Iga järgneva nädalapäevaga külastuste arv langeb. Vaid üliõpilaste osas kordub nädalast nädalasse raamatukogu tööst mittesõltuv "rütmihäire": kõige arvukamalt külastavad nad UK-näitust neljapäeviti. Pühapäevale langeb 3-6% külastustest. Ka laupäevaste-pühapäevaste külastajate struktuur erineb tunduvalt nädalasisesest keskmisest. Nendele päevadele langeb arvestatav osa majandusteaduskonna õppejõudude (24,1%) ja üliõpilaste (18,9%) külastustest. Suure osa külastajatest moodustavad neil päevil lugejad väljastpoolt ülikooli. Pühapäevale langeb 36,4% Tartu tööstusettevõtete töolistest, 23,5% ITP ja 23,8% TA instituutide töötajate külastustest.

Kirjanduse kasutamine UK-näitusel. Uuringu üheks eesmärgiks oli ka suhetesüsteemi "lugeja-kirjandus" erinevate aspektide jälgimine ja UK-näitusel eksponeeritud trükistele antud lugejahinnangute (resp. kirjanduse kasutamine) fikseerimine. Kõik eksponeeritud väljaanded said lugejatelt ühe kolmest hinnangust: 1) telliti (13,7%, tabelis 7 märk "+"), 2) tutvuti (68,4%, märk "+"), 3) ei kasutatud (31,6%).

Tabel 7

Kontrollkuudel (detsember-märts) UK-näitusel eksponeeritud kirjanduse kasutamine[‡]

Teadusala	Eksponeeritud trükiseid	Tutvutud (+) (% eksponeeritud trükiste üldarvust)	Neist iga trükisega keskmiselt tutvutud (kordi)	Tellitud (++)	
				arv	%
1	2	3	4	5	6
Žurnalistika, raamatukogundus	633	87,5	1,9	16	2,5
Keeleteadus	860	61,2	2,5	97	11,3
Õigusteadus	358	65,2	2,7	28	7,8
Meditsiin	1687	67,6	3,8	270	16,0

[‡] 3. ja 4. lahter tabelis on koostatud kontrollnädalate andmetel.

1	2	3	4	5	6
Filosoofia, pedagoogika, psühholoogia	475	93,8	3,5	152	32
Geograafia	677	90,0	2,1	8	1,2
Majandusteadus, poliitika	1422	59,1	2,7	108	7,4
Põllumajandus	305	83,3	1,6	29	9,5
Loodusteadus	1821	66,3	3,0	144	7,9
Tehnika, sport	1350	55,6	5,9	154	11,4
Matemaatika, astronoomia	765	82,1	1,8	33	4,3
Ajalugu	847	76,9	5,2	72	8,5
Ilukirjandus	1706	81,1	7,9	639	37,5
Kirjandusteadus	542	52,6	2,2	94	17,3
Kokku	13478	68,4	3,4	1844	13,7

Tabeli 4. lahtis on toodud andmed tutvumise aktiivsuse kohta: mitu korda iga tegelikult kasutuses olnud raamatuga (3. lahter) keskmiselt tutvuti. Nagu tabelist ilmneb, läks ligi kolmandik kirjandusest näituselt hoidlasse, ilma et temaga keegi oleks tutvunud. Erialade lõikes ulatus selliste trükiste osakaal 6,2–47,4%. Kõige intensiivsemas kasutuses on olnud filosoofia-, psühholoogia- ja pedagoogikaalane kirjandus (negatiivne lugejahinnang vaid 6,2%-le kirjandusest). Kesine on kirjandusteaduse alaste raamatute kasutamine (negatiivne hinnang 47,4%-le raamatutest). Kirjanduses on info "mittetarbimist" põhjendatud vägagi erinevate asjaoludega. Nii on mõnel puhul süüdlaseks arvatud ainult lugejat, keda tulevat enam sundida, kohati viidatud jälle info enda puudulikkusele ja madalale kvaliteedile. Kuid oma olemuselt on antud nähtus tunduvalt keerukam: kaasa mängivad muud infoallikad ja eriala spetsiifika, keelebarjäärid, ajafaktor jne. (3, 4).

Kahtlemata on antud juhul lugejate infoaktiivsusele mõjunud ka erialast tingitud nõudmised infoallikale (vrd. tabel 2 ja 7). UK-näitusel said täielikuma info nende erialade esindajad, kelle põhiallikaks on kodumaine kirjandus (õigus- ja ühiskonnateadused). Et aga ka teiste erialade esindajatel UK-näituse pidevast külastamisest kasu võib olla, on

näidanud kogemused arstide ja ajaloolastega. Infoosakond korraldas kolmel viimasel aastal saabunud kirjandusest erialanäitusi. Antud näitustel tutvuti kõigi trükistega ning paljudele väljaannetele, mis senini olid fondis seisnud mitte kellegi poolt loetuna, esitati igale 3-6 tellimust.

1984.a. läbiviidud lugejate anketeerimine näitas, et UK-näituse külastajaks pidas ennast 78,7% õppejõududest ja üliõpilastest (tegelikult 21,3% ja 16,6%), aktiivseteks külastajateks 50,3% (tegelikult 9,3% ja 5,1%). Järeldus on üks - kuigi igapäevast UK-näituse külastamist peetakse endale vajalikuks, siis praktikas, pingelise ajabüüri tingimustes, ei jätku mitte kõigil tahtejõudu süstemaatiliseks infootsinguks.

UK-näituselt tellisid õppejõud laenutuspunktidesse domineerivalt oma teadusala ning lähemate naaber-alade kirjandust, üliõpilased erialast ning ilukirjandust. Õppejõudude tellimuste hulgas oli suur osakaal ühiskondlik-poliitilisel kirjandusel (vt. tabelid 8 ja 9).

Tabel 8

Kirjanduse tellimine UK-näituselt
(õppejõud ja teenistujad)[§]

Teaduskond	Eriala- ja piirdealade kirjandus	Ühiskondlik-poliitiline kirjandus	Ilukirjandus, kunst	Muude erialade kirjandus
1	2	3	4	5
Ajaloo-teaduskond	46,9	=	43,8	9,3
Arstiteaduskond	64,9	9,6	14,9	10,7
Bioloogia-geograafiateaduskond	48,0	10,4	29,1	12,5
Filoloogiateaduskond	69,8	19,2	=	11,0
Füüsika-keemiateaduskond	45,5	10,9	40,0	3,6
Kehakultuuriteaduskond	80,0	6,7	13,3	0,0
Majandusteaduskond	55,6	=	26,4	18,0
Matemaatikateaduskond	27,7	6,6	59,1	6,6
Õigusteaduskond	28,6	23,8	14,3	33,3
Ühiskonnateaduste kateedrid	84,7	=	0,0	15,3

[§] Märk "=" lahtrites 3 ja 4 näitab, et vastavad näitajad on juba arvestatud lahtris 2.

Tabel 9

 Kirjanduse tellimine UK-näituselt
 (üliõpilased)[⊠]

Teaduskond	Eriala- ja piirdealade kirjan- dus	Ühiskondlik- poliitiline kirjandus	Ilukir- jandus, kunst	Muude eriala- de kir- jandus
1	2	3	4	5
Ajaloo-teaduskond	42,8	=	39,3	17,9
Arstiteaduskond	50,0	10,4	28,8	10,8
Bioloogia-geograa- fiateaduskond	63,4	13,3	13,3	10,0
Filoloogiateaduskond	70,0	9,7	=	20,3
Füüsika-keemiatea- duskond	38,1	7,1	45,2	9,6
Majandusteaduskond	25,0	=	58,3	16,7
Matemaatikateadus- kond	25,0	0,0	25,0	50,0
Õigusteaduskond	15,8	0,0	68,4	15,8

⊠ Märk "=" lahtrites 3 ja 4 näitab, et vastavad näitajad on juba arvestatud lahtris 2.

26,7% UK-näitusel vormistatud tellimustest oli lugejatelt väljastpoolt ülikooli. Kõige suurem oli nende osakaal aja- loolase kirjanduse tellimisel (22%). Kõige enam telliti aga ilukirjandust (ITP-l ning teiste kõrgkoolide üliõpilastel ületas see 66%). Erandi moodustasid vaid praktiseerivad arsti- d, kelle tellimuste hulgas valitses kõigutamatult eriala- ne, s.o. meditsiinikirjandus (62,5% tellimustest).

Ilukirjanduse vastu on suur huvi kõigil lugejatel. Ilu- kirjandus domineerib kolme noorema kursuse üliõpilaste tel- limustes. Kuni 30-aastaste TRÜ t88tajate tellimustes moodus- tab ilukirjanduse osakaal 46,9%, järgnevate vanusekatego- riaate puhul järk-järgult langedes (31-40-aastastel 31,6%, 41-50-aastastel 31,1%). Kõige vähem aega jääb ilukirjanduse jaoks 51-55-aastastel lugejatel (17,1% tellimustest). See- vastu 65-aastased ja vanemad tellivad praktiliselt ainult ilukirjandust. Ilukirjanduse osakaal teaduste doktorite tel- limustes on 18,9%, kandidaatidel 20,0%, naistel 43,3% ja meestel 22,2%.

Aasta jooksul eksponeeriti UK-näitusel kirjandust kahe- kümnes erinevas keeles. Kõige enam kasutamist leidis eesti-,

inglise-, saksa-, vene- ja soomekeelne kirjandus (vt. tabel 10).

Tabel 10

Tutvumine erinevates keeltes trükistega

Trükise keel	Üldse tutvutud (% eksponeeritud trükiste üldarvust)	Neist iga trükisega tutvutud (kordi)
Eesti	93	6,9
Inglise	84	4,3
Saksa	73	3,4
Vene	68	3,1
Soome	100	2,8
Muud	46	1,8
Keskmine	68,4	3,4

Eestikeelsete trükiste vastu ilmutasid suurt huvi kõigi erialade esindajad. On ju eestikeelse teaduskirjanduse väljalase nii võrd väike, et monograafia, kogumiku, teatmeteose või õpiku ilmumine on vastava eriala inimestele alati sündmuseks. Ka inglise-, saksa- ja soomekeelsete väljaannete vastu tundsid huvi paljude erialade esindajad. Seevastu muudes võõrkeeltes kirjanduse populaarsuse olulisimaks mõjuriks näis olevat mitte sisu vaid vorm. Rikkalikult illustreeritud kiirevad väljaanded leidsid ikka tutvujaid, samades keeltes akadeemilised väljaanded jäid aga riiulitele. Väga tagasihoidlik oli huvi rumeeniakeelse kirjanduse vastu.

Valdava osa UK-näituse ekspositsioonist (76%) moodustas venekeelne kirjandus, millest kõige vähem tutvuti keele- (42%) ja kirjandusteaduslike (47%) ning tehnikaalaste (41%) väljaannetega. Tunduvalt teravamalt on sama tendents väljendunud NSV Liidu TA Raamatukogus, kus 1980. a. andmetel 34% kasutatud kirjandusest moodustas kodumaine, 66% aga väliskirjandus (12).

Kirjanduse liikidest osutus UK-näitusel kõige populaarsemaks teatmekirjandus, mille vastu valitses suur huvi nii üliõpilaste, aspirantide kui õppejõudude hulgas (vt. tabel 11).

Ehkki teatmekirjanduse keskmisi näitajaid mõjutasid negatiivselt mitmesugused sõnaraamatud, millega tutvuti tagasihoidlikult, püsib see pingereas kõigutamatult esimesel kohal. Populaarteaduslikest väljaannetest osutusid soositui-

maks meditsiiniraamatud (tervislik toitumine, laste kasvatamine, looduslike ravimite kasutamine), samuti mitmesugused loodusteadusliku sisuga teosed. See temaatika on huvitanud kõiki lugejakategooriaid, eriti naisi.

Tabel 11

Tutvumine uue teadusliku, populaarteadusliku, õppe- ja teatmekirjandusega

Kirjanduse liik	Tutvutud (% eksponeeritud trükiste üldarvust)	Neist iga trükisega tutvutud (kor-di)
Teatmekirjandus	79,3	4,0
Populaarteaduslik kirjandus	76,7	4,2
Teaduslik kirjandus:		
a) kogumikud, jätkväljaanded	71,6	3,6
b) monograafiad	68,3	2,1
Õppekirjandus	60,5	2,7
Muu	58,6	2,7
Keskmine	69,2	3,2

Mitmetes lugejauuringutes on täheldatud, et teaduslikust kirjandusest eelistatakse monograafiatele üha enam perioodikat, sari- ja jätkväljaandeid, artiklite kogumikke (edaspidi "kogumikud"). Väidetakse, et võrreldes kogumikega on monograafiad tunduvalt ebaoperatiivsemad ning osaliselt vananenud juba ilmumise hetkeks. Pealegi nõuab nende läbitöötamine liialt palju aega. NSV Liidu TA Raamatukogus läbiviidud uuringute andmeil langevat teaduskirjandusele esitatavatest tellimustest monograafiatele 25%, kogumikele 75% (12). Samas on üldlevinud seisukoha järgi monograafiatel siiski juhtiv koht humanitaarinfo edasikandel (info suhteliselt aeglane vananemine humanitaaraladel, üldise konteksti oluline osa infokandel jne.). Ka meie UK-näituse andmetel edestasid kogumikud oma populaarsuselt monograafiaid (vt. tabel 11). Populaarseimad olid ajaloo- (keskmiselt 9,5 kasutajat) ja õigusteaduse-alased (keskmiselt 6,5 kasutajat) kogumikud. Kodumaiste kogumike hulgas tõuseb mitmete teadusharude (füüsika, matemaatika, ajalugu, filosoofia) puhul eredalt esile Siberi teaduskeskuste väljaannete suur populaarsus.

Monograafiatest on kõige enam tutvunud ajaloo- ja majandusteaduslike töödega (mõlemal keskmiselt 2,5 huvilist raamatu kohta).

Kokkuvõtteks.

1. Käesolev uuring oli esimeseks katseks saada ülevaade ülikooli lugejaskonna infovajadustest ja -aktiivsusest, tuginedes usaldusväärsele ja ökonoomsele uurimismetoodikale - lugejate praktilise tegevuse fikseerimisele ja TRÜ arutuskeskuses olemasolevale andmebaasile.

Uuringu tulemusena avaldus ainult osa lugejate infovajadustest ja -aktiivsusest, ainult esimesed kirjandusele antud lugejahinnangud. Täieliku pildi annab analoogilise metoodika edaspidisel kasutamisel mitmete raamatukogu ja lugeja suhete erinevate tahkude uurimine (RVL, välisperioodika kasutamine jne.).

2. Enam tähelepanu hakati raamatukogu lugejate infoteeninduses pöörama aspirantidele. Nimelt aspirantuuri aastatel kujunevad tulevastel dotsentidel, professoritel välja pideva infootsingu harjumused.
3. Üliõpilaste adapteerumine raamatukogus on küllaltki pikaajaline protsess. Saadud tulemused rääkisid veel kord üliõpilastele sügavamate raamatukogu- ja infoteadmiste andmise vajadusest. Samal ajal peab rõhutama, et raamatukogu jõupingutused on efektiivsed vaid siis, kui nad leiavad toetust ka õppejõudude poolt. Õppejõudude infoaktiivsus mõjutab ka üliõpilaste infoaktiivsust.
4. Üheks oluliseks mõjuriks infoaktiivsusele on eriala. Täielikuma info said UK-näitusel nende erialade esindajad, kelle põhiallikaks on kodumaine kirjandus (õigus-, ühiskonnateadused). Erialase väliskirjanduse, eriti välismaise teatmekirjanduse krooniline nappus sunnib otsima teid, mis võimaldaksid esimesi komplekteerida vähemalt vabariiki, teisi aga võimalikult täielikult TRÜ raamatukokku.
5. Universaalseks teeks infoaktiivsuse tõstmisel ning infobarjääride vähendamisel saab olla informatsiooni kui väärtuslikeima majandusliku ja intellektuaalse ressursi tunnetamine ühiskonna poolt.

Kirjandus

1. Haag D. E. Barriers limiting the usefulness of published information in the research environment // Special Libraries. 1984. Vol. 75, N 3. P. 214-220.
2. Lauristin M., Vihalem P. Eestlane raamatustjanna // Looming. 1985. Nr. 2. Lk. 249.
3. Must Ü. Informatsioon kaubaks? // Infoorganite ja raamatukogude aktuaalseid ülesandeid teadus- ja tehnika-progressi kiirendamisel: Ettekannete teesid: Värskas 16. ja 17. august 1988. Tln., 1988. Lk. 16-17.
4. Must Ü. Raamatukogu infotöö kvaliteedist // Informaatika ja infotöö psühholoogilisi probleeme: Ettekannete teesid: 5.-9. september 1988. Trt., 1988. Lk. 12-14.
5. Norberg A. Lugejauuringud TRÜ Teaduslikus Raamatukogus // Eesti NSV raamatukogunduse tänapäev: Teadus. konv. teesid. Tln., 1985. Lk. 16-17.
6. Schuster U. Formelle und informelle wissenschaftliche Kommunikation: Probleme ihrer Gestaltung und Erforschung // Informatik. 1986. Bd. 33. N 4. S. 155-159.
7. Бурый-Шмарян О.Е. Проблема "непотребления" информации: как ее решать? (По материалам исследования) // Научно-техническая информация. Серия I. Организация и методика информационной работы. 1984. № 10. С. 13-21.
8. Зверева Т.В., Роспановская Н.А. Изучение информационных запросов и состава читателей в Библиотеке АН СССР с помощью ЭМ (Из опыта работы) // Информационно-библиографическая работа: Сб. науч. тр. Библиотеки АН СССР и АН союз. респ. М., 1982. С. 63-80.
9. Михайлов А.И. Информация в развивающемся мире: о статусе потребителя будущего // Международный форум по информации документации. М., 1984. Т. 9, № 3. С. 3-4.
10. Муст Ю.П. Из опыта обучения потребителей информации в Научной библиотеке Тартуского госуниверситета // Совершенствование системы подготовки и повышения квалификации информационных работников: Тез. докл. и сообщ. LV Всесоюз. совещ. М., 1985. С. 201-204.
11. Пеэп Л.Д. "Инфострах" как новое явление в современной науке // Науковедение и современность: Тез. докл. III респ. науч. конф. Таллин, 1984. С. 92-101.

12. Щетинина С.М., Стулова Н.Г. Изучение информационных потребностей читателей на выставке новых поступлений Библиотеки АН СССР // Информационно-библиографическое обслуживание читателей. М., 1982. С. 63-80.

ИНФОРМАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ ЧИТАТЕЛЕЙ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СПЕЦИАЛЬНОСТИ И КВАЛИФИКАЦИИ

Ю.Муст

Резюме

1. Каждой научной дисциплине свойственны свои специфические формы и методы инфопоиска. Поэтому данные об инфоактивности представителей разных наук практически не сопоставимы. Иная ситуация наблюдается в вузе, где профессорско-преподавательскому составу необходимо постоянно получать информацию не только по профилю своей научной работы, но и постоянно совершенствовать лекционные курсы, иметь наиболее полный обзор о специальной литературе, используемой студентами.

В условиях ТГУ лучшим способом "широкого инфопотребления" является регулярное посещение выставки (читального зала) новых поступлений (ВНП).

2. Для изучения инфоактивности читателей в НБ ТГУ используется анкетирование, а начиная с 1984 г. - и статистический анализ с помощью ЭВМ кодов читателей, зафиксированных в книге посещений ВНП, на регистрационных листках ознакомления с литературой, на бланках заказов литературы. В машину введены анкетные данные всех студентов, аспирантов и преподавателей вуза. Таким образом, репрезентативность полученных результатов приближается к абсолютной.

В последующих расчетах посетителями ВНП условно названы читатели, посетившие 25-74% выставок (в скобках приведены данные об "активных посетителях", ознакомившихся с 75-100% выставок).

Статья базируется на данных за 1984-1985 гг.

3. По данным анкетирования посетителями ВНП считают себя 78,7% сотрудников и студентов вуза ("активными посетителями" - 50,3%). Это, видимо, свидетельствует о том, что посещение ВНП считается необходимым и престижным для интеллигентного человека. Однако на практике в условиях крайнего дефицита времени систематический инфопоиск не оказывается делом первой необходимости; посетителями ВНП являются 21,3% (9,3%) профессорско-преподавательского состава вуза и 16,6% (5,1%) студентов.

Есть случаи, когда преподаватели рекомендуют студентам давно устаревшие по содержанию учебники, пособия и другую литературу. Такие рекомендации, как правило, дают преподаватели, не посещающие ВНП.

4. Выявлены серьезные различия в инфоактивности преподавателей и студентов разных факультетов и специальностей. Более высокая инфоактивность характеризует профессорско-преподавательский состав юридического и исторического факультетов, а также кафедр общественных наук, где посетителями ВНП являются 35-41% (16,8-24%) сотрудников. Реже посещают ВНП преподаватели факультетов физической культуры, медицинского, физико-химического и филологического (!).

Среди студентов положительно выделяются будущие биологи и географы, филологи и историки, отрицательно - экономисты, математики и преподаватели физкультуры.

5. Адаптация студентов в библиотеке является длительным процессом (см. табл. I).

Таблица I

Посещаемость ВНП студентами дневного отделения ТГУ
(% от общего количества студентов)

Курс	I	II	III	IV	V	VI	Средн.
Посетители ВНП	9,6	12,4	13,7	15,4	14,9	20,6	14,4
Активные посетители	2,1	2,9	3,9	4,1	4,8	8,5	4,4

По "мифу", более распространенному среди студентов младших курсов, усвоение знаний и навыков инфопоиска нужно лишь самым одаренным студентам, а для остальных библиотека имеет значение только как вспомогательное учебное помещение.

В результате библиографических занятий на первом курсе и занятий по методике научного поиска на третьем курсе, а также более глубокого изучения специфики своей будущей профессии, этот "миф" постепенно рассеивается. Заметный перелом

наблюдается на третьем курсе, когда значительно повышается инфоактивность студентов и заказы на художественную литературу теряют свое доминирующее значение, уступая место научным и научно-популярным изданиям.

В то же время следует учитывать, что усилия библиотеки эффективны только в том случае, если они найдут поддержку со стороны преподавателей вуза. Инфоактивность преподавателей влечет за собой и инфоактивность студентов.

6. Выявлена корреляция между научной квалификацией и инфоактивностью читателей (см. табл. 2).

Таблица 2

Посещаемость ВВП аспирантами и профессорско-преподавательским составом ТГУ (%)

Читатели	Общая посещаемость	Активная посещаемость
Аспиранты	31,2	15,4
Кандидаты наук	24,4	12,6
Доктора наук	20,6	6,2
Преподаватели без ученой степени	19,0	8,2
Мужчины	24,9	12,3
Женщины	15,6	6,0

7. Повышению инфоактивности читателей способствуют организация последовательной системы обучения инфопотребителей (занятия для студентов I и III курсов, для аспирантов, дни информации для коллективов кафедр вуза) и применение новых форм информационной и библиотечной работы. Большой популярностью пользуются организованные в последние два года выставки по определенной отрасли науки. Характерно, что на таких выставках оформляется много заказов (4-6 заказов на одно издание) на книги, в свое время никем не замеченные на ВВП.

8. Использование ВВП.

В течение года на ВВП экспонировали литературу на 27 языках мира. Более активно использовалась литература на эстонском, русском, английском, немецком и финском языках.

По популярности можно выделить литературу по типам:

- 1) справочная, 2) научно-популярная, 3) научные сборники, 4) монографии, 5) учебная литература.

DIE ZUSAMMENHÄNGE ZWISCHEN DER SPEZIALITÄT,
QUALIFIKATION UND INFORMATIONSAKTIVITÄT DER LESER

Ü. Must

Zusammenfassung

1. Für jede wissenschaftliche Disziplin sind ihre spezifischen Formen und Methoden der Informationserfassung **charakteristisch**. Deshalb sind Daten von der Informationsaktivität der Vertreter unterschiedlicher Wissenschaftsgebiete praktisch nicht zu vergleichen. In einer Hochschule liegt die Situation anders, denn hier muß der Lehrkörper ständig die Information bekommen, die nicht nur das Fachgebiet seiner wissenschaftlichen Arbeit anbetrifft, sondern er muß beständig auch seine Vorlesungsmaterialien vervollständigen, eine vollkommene Übersicht über die Fachliteratur haben, die von Studenten gebraucht wird.

In der Universität Tartu ist regelmäßiger Besuch der Ausstellung (des Lesesaals) für Neuerwerbungen (AN) die beste Möglichkeit zur Befriedigung der grundlegenden Informationsbedürfnisse.

2. Die Untersuchung der Informationsaktivität der Leser der Wissenschaftlichen Bibliothek der Universität Tartu erfolgt mittels Fragebögen, seit 1984 wird aber auch die statistische Analyse der Angaben der Leser mit Hilfe der Computer durchgeführt. Diese Codes werden bei jedem Besuch der AN registriert, ebenso auf Registrierblättern und Bestellscheinen notiert. Die Codes von allen Studenten, Aspiranten und Lehrkräften der Universität sind in den Computer eingegeben worden. Also nähern sich die erhaltenen Ergebnisse dem absoluten Wert.

In der folgenden Untersuchung werden die Leser, die 25-74% von den AN-s besucht haben, bedingt als Besucher der AN aufgefaßt (in Klammern werden die Daten der sog. aktiven Besucher, d.h. der Leser, die 75-100% der Ausstellungen besucht haben, angegeben).

Der Artikel beruht auf den Angaben der Jahre 1984 und 1985.

3. Nach den Ergebnissen der Leserumfrage sind 78,7% der Besucher der AN Studenten oder Mitarbeiter der Universität (50,3% sind aktive Besucher). Das zeugt offensichtlich davon, daß das Besuchen der AN von der Intelligenz für notwendig gehalten wird und bei ihr große Anerkennung findet. Dennoch wird in der Praxis eine systematische Informations- erfassung wegen des äußersten Zeitmangels nicht unbedingt als eine Notwendigkeit angesehen: 21,3% (9,3%) des gesamten Lehrkörpers und 16,6% (5,1%) der Studenten der Universität sind Besucher der AN.

Es kommt vor, daß Lehrkräfte den Studenten Lehrbücher, Lehrmittel u.ä. schon längst veralteten Inhalts empfehlen. Solche Ratschläge erteilen in der Regel die Lehrkräfte, die die AN nicht besuchen.

4. Es lassen sich bedeutende Unterschiede zwischen der Informationsaktivität der Lehrkräfte und der von Studenten verschiedener Fakultäten und Spezialitäten feststellen. Die größte Informationsaktivität ist für den Lehrkörper sowohl der juristischen und historischen Fakultäten als auch der Lehrstühle für Gesellschaftswissenschaften charakteristisch: 35-41% (16,8-24%) der Mitarbeiter der erwähnten Einrichtungen zählen zu den Besuchern der AN. Von den Lehrkräften der Fakultäten für Körperkultur, Medizin, Physik und Chemie und Philologie (!) wird die AN seltener besucht.

Was Studenten anbetrifft, so fällt die Besucherzahl der AN bei künftigen Biologen, Geographen, Philologen und Historikern im positiven, bei Wirtschaftlern, Mathematikern und Trainern im negativen Sinne auf.

5. Die Anpassung der Studenten an die Bibliothek ist ein dauernder Prozeß (siehe Tab. 1).

Tabelle 1
Besucherzahl der AN bei Direktstudenten der Staatlichen
Universität Tartu (% von der Gesamtzahl der Studenten)

Studienjahr	I	II	III	IV	V	VI	Durchschnitt
Besucher der AN	9,6	12,4	13,7	15,4	14,9	20,6	14,4
Aktive Besucher	2,1	2,9	3,9	4,1	4,8	8,5	4,4

Unter den Studenten der jüngeren Studienjahre ist oft die Ansicht verbreitet, als ob die Aneignung der Kenntnisse

und der Geübtheit bei der Informationserfassung nur den begabtesten Studenten nötig wäre, allen anderen diene die Bibliothek nur als ein Hilfslehrgebäude.

Als sowohl Ergebnis der Veranstaltungen der Leserschulung im ersten Studienjahr und der Methodik der wissenschaftlichen Informationserfassung im dritten Studienjahr als auch des Vertiefens in die künftige Spezialität büßt diese Auffassung allmählich an ihrer Verbreitung ein. Einen bedeutenden Wendepunkt stellt das dritte Studienjahr dar: dann erhöht sich die Informationsaktivität der Studenten beträchtlich und indem Bestellungen auf schöngeistige Literatur ihre vorherrschende Bedeutung einbüßen, nehmen wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Werke eine dominierende Stellung ein.

Es muß zugleich die Tatsache berücksichtigt werden, daß die Bemühungen der Mitarbeiter der Bibliothek nur in dem Fall effektiv sind, wenn sie bei den Lehrkräften der Universität Unterstützung finden. Die Informationsaktivität der Lehrkräfte hat die Informationsaktivität der Studenten zur Folge.

6. Es besteht eine Korrelation zwischen der wissenschaftlichen Qualifikation und der Informationsaktivität der Leser (siehe Tab. 2).

Tabelle 2

Besucherzahl der AN bei Aspiranten und Lehrkörper
der Staatlichen Universität Tartu (%)

	Besucher	Aktive Besucher
Aspiranten	31,2	15,4
Kandidaten der Wissenschaften	24,4	12,6
Doktoren	20,6	6,2
Lehrkräfte ohne wissenschaftlichen Grad	19,0	8,2
Männer	24,9	12,3
Frauen	15,6	6,0

7. Das konsequente Ausbildungssystem der Informationsnutzer (Lehrgänge für Studenten des ersten und dritten Studienjahrs und Aspiranten, Tage der Information für Kollektive der Lehrstühle) und die Anwendung neuer Arbeitsmethoden auf dem Gebiet der Informatik und des Bibliothekswesens tragen der Steigerung der Informationsaktivität bei. Die Ausstel-

lungen in einer bestimmten Fachrichtung sind sehr beliebt. Es ist kennzeichnend, daß in derartigen Ausstellungen viele Bestellungen (4-6 Bestellscheine auf ein Werk) auf die Bücher, die in den früheren AN-s nicht notiert wurden, eingehen.

8. Im Laufe eines Jahres wurde in den AN Literatur in 27 Sprachen der Welt ausgestellt. Die Literatur in Estnisch, Russisch, Englisch, Deutsch und Finnisch wurde am meisten benutzt.

Nach der Gebräuchlichkeit kann die Literatur folgenderweise eingeteilt werden: 1) Nachschlagewerke, 2) populärwissenschaftliche Literatur, 3) wissenschaftliche Sammelbände, 4) Monographien, 5) Lehrbücher.